

## СТРАНСТВУВАНИЯТА НА НИКОС КАЗАНДЗАКИС В НАШЕТО ВРЕМЕ

*Марин Жечев*

„Съвременността“ на един писател не винаги е достатъчен критерий за оценка на неговото творчество. Особено важно е да се види какво писателят връща на епохата, която го е създала и издигнала, каква е творческата лихва, която плаща — произведенията, идеите, героите, които той е взел от епохата си и ги е претворил като истински представители на една историческа реалност.

В този смисъл изследването на големия гръцки писател Никос Казандзакис е особено трудно. Той е син на своята епоха, който се вълнува заедно с вълненията на своите съвременници, станал е жив отклик на всички по-важни събития не само в историята на Гърция, но и на света. Той е вечен странник, който не може да спре на едно място, и търси нови, неоткрити брегове, изгарящ във възторзите на своите съвременници, буден и неудовлетворен дух, в който гори фаустовското начало, гонен от огъня на хиляди увлечения, искрен и всеотдаен привърженик на новото, който въпреки многото си скитания не може да намери онзи търсен идеал, който преследва в продължение на почти шестдесет години. Той не го намира нито в Италия, пленила душата му с изкуството на Ренесанса, нито в гордеещата се със свободата си Швейцария, нито във фанатизма на Испания. Странствуванията му из Япония, Русия, Китай, Англия, Франция и по петте континента само разгарят скитническия дух на Одисей, който иска да опознае нови и нови страни, нови и нови народи. Но Казандзакис трудно може да се сравни с Одисей на Омир. Той прилича повече на полусредновековния, полуренесансовия Одисей на Данте, описан в двадесет и шеста песен на „Ад“. Дантевият Одисей преминава всички познати граници на света, отзовава се зад Херкулесовите стъпала и се спира едва пред една огромна, тъмна планина, когато корабът му е залян от вълните на разбунтуваното от боговете море, изправили се срещу нарушителя на вечните закони. Казандзакис ще има пред вид именно него, когато създава героя от едноименната си поема. Той знае цената на всяко откритие. В живота си Казандзакис е един Христофор Колумб, който не винаги знае какво е открил. Но го води страстта да открива, да търси нови брегове.

Всяко пътуване обогатява Казандзакис с нови впечатления, прави го съпричастен със съдбата на още един народ. И впечатленията не остават само в неговите спомени и мисли. Той винаги ги споделя, казва своята дума за видяното. Резултат на тези пътешествия са десетки книги за отделни страни, които трудно могат да се определят по значение и важност, защото всяка разкрива отделни страни, търси да навлезе в духовния живот на отделен народ, да запознае читателите с наследството му в историята, културата и бита.

Книгите на Казандзакис имат за основа огромни по труд и впечатления пътеписи, които струват много време и жертви, но дават възможност на автора да разбере себе си, подготвят го за големите идеи и мисли в бъдещите произведения, които ще го поставят в един ред с големите писатели и мислители на нашето време.

Роден през 1883 г. на остров Крит, Казандзакис живее още от детските си дни в атмосфера на героични легенди и бунтовен дух, на всеотдайност в борбата за освобождението на Крит. Той отрано разбира съдбата на бореца за свобода. Баща му, човек с огромни духовни и физически сили, който без остатък посвещава живота си на една цел — свободата на Крит — дълги години не му бъде пътеводно начало, а когато в творчеството си се върне, за да пресъздаде тази епоха, той ще стане любим герой, пред когото спира със страхопочитание и възторг. Борбата за освобождение на Крит, продължила много години, предавана от поколение на поколение като свещен завет, ще го научи да бъде последователен и да не се отказва от започнатото дело. Тя ще му помогне да разбира хората, посветили живота си на една идея, на една мисия.

През дългия си и изпълнен с перипетии живот Казандзакис е поклонник не на една идея и не една личност го е привличала с непреодолимата сила на духа, схващанията и възгледите си. Не случайно известният гръцки писател и литературен критик Маркос Авгерис пише в статията си „Увод към произведенията на Казандзакис“: „Голямата разлика между Казандзакис и другите са идеите и патосът му. Произведенията му са произведения на идеята. Движат се от идеи, оформят идеи и завършват с идеи. Театър, поезия, проза са изкуства на идеите. Даже и пътуванията му не са пътувания по места. Те са пътувания по идеи, които преди това съществуват в духа му и местата му дават възможност да ги изрази, да ги постави.“<sup>1</sup> Мисълта и личността на Ницше го пленяват още от ученическата скамейка, а когато отива в Париж да продължи образованието си, той задълбочено изучава произведенията му и е така увлечен от неговата философия, че забравя неволите и глада в чужбина и подготвя докторска дисертация на тема „Ницше и философията на правото“. Идеята за свръхчовека, за саможертвата го вълнува дълги години. Превеждайки „Тъй рече Заратустра“ и „Раждането на трагедията“ той безкритично възприема упадъчното учение на Ницше, за да стане за известно време негов проповедник. И, както на шега пишат някои негови биографи, като Заратустра той ще отиде в Сифнос, където няма даже и планини, за да проповядва новите идеи. По-късно, говорейки за влиянието на Ницше, той пише: „Ницше ми направи впечатление. Написах една книга за него. Обичах го за въпросите, които задава, те бяха интересни. Не за отговорите, които не винаги бяха добри. Освен това въпросите са, които най-много са ме интересували.“

От друг идеалист, Бергсон, той разбира „цената на свободата“, стихийната разпокъсаност на устрема и ролята на тази стихийност в оформянето на самостоятелната личност. От него заимствува и тезата за „предопределеността“ на човека, която ще има голямо значение в неговото творчество. По-късно той ще развива героите си по една схема на нещо предварително предопределено, дадено от бога или съдбата.

Казандзакис не може да се задоволи с обикновеното съществуване. Вижда се определен за нещо голямо. И чрез изтъкнатите мислители на всички епохи той търси да намери себе си. Чете много и разнообразни неща, увлича се по много и различни мислители и писатели. Желает да види света от една висота, висотата на идеите на великите личности и предпочита да чете Данте, Буда, Клодел, Уитман, Шопенхауер, Д'Анунцио, Достоевски, Толстой, Маркс,

<sup>1</sup> Μάρκος Αὐγερῆς, *Κριτικὰ Αισθητικὰ Ἰδεολογικά*, ΠΑΕ, 1959, σ. 55—56.

Ленин. Те укрепват вярата му в предопределението на човека. Той вижда своето място сред хората като водач, избраник, строител на нова религия.

Особено голямо влияние за известен период му оказва поетът Ангелос Сикелйанос, дух, обхванат от идеята за древното величие на Елада, който живее в сън наяве. Той ще вдъхнови сънищата на Казандзакис. Познанието, странствуванията им не ще отидат напразно. Съвместното им пребиваване в Света гора и в много исторически места ще им помогне да търсят нов смисъл в живота на човека, ще ги научи да разбират света, ще ги сближи като две творчески личности, които имат нужда един от друг.

Това е времето, когато той е все още приемник. Когато чуждите мисли и идеи го възпламеняват и правят поклонник. Все още не се е изградила личността, която сама ще започне да учи, творчеството на която ще намери собствени поклонници. И той става съпричастен на големите вълнения на времето му, отразени чрез перата на други.

Първата световна война с огромните си разрушения го кара да види света от друга страна. Той разбира, че и най-добрите идеи не са достатъчни, за да променят света. И отново идва до извода, който е засукал с млякото на своя род, останал с кръвта на прадедите — идеята за борбата, за саможертвата в името на свободата. Това още не е осъзнатата свобода. Но е едно движение на духа, което не ще го остави повече спокоен. Той ще търси потвърждение на своите мисли в много страни, книги и учения.

Различни и неизбежни са лутанията му и след Първата световна война. Известно време той е в Берлин, където попада в кръга на полски и руски евреи комунисти, който ще се окаже решителен за промяната на неговите възгледи. В тях той намира нещо, което отдавна търси. Чрез новите възгледи Казандзакис ще потърси начин да скъса с националното и месианското, за да прегърне космополитизма. По същото време Казандзакис сериозно се занимава с теорията на класовата борба. Чете Ленин и Маркс и за известно време е завладян от комунистическите идеи, а личността и делото на Ленин го занимават дълго. На него той посвещава няколко поеми, а в основното си произведение „Одисея“ той специално ще намери място, където да представи Ленин под образа на египетския революционер, който вдига въстание против властта на фараона. Наистина трудно е за Казандзакис да ни го представи в истинския му вид и значение, но това едва ли е било и възможно тогава. Все пак в две глави от поемата са засегнати редица схващания на Ленин за борбата и революцията, за угнетените и угнетителите.

За Казандзакис вече Гърция е твърде тясна. Неговият дух желае да бъде човек на планетата, да проповядва мъдрости, които да се слушат от цял свят. Пише своята „Аскетика“, където изповядва вярата си. Каква е тази вяра, която повече прилича на безверие. След вика на Ницше „бог е мъртъв“ Казандзакис иска да открие бога в човека. Ако някога бог ни е спасил, сега той се нуждае от нашата помощ и ние трябва да спасим бога, който е в нас, съединявайки материята с духа. Иначе бог ще излезе от сърцето и ума ни — пропонува той. Нашата висша цел е да спасим бога, който е в нас, т. е. самите нас. И той като Федерико Гарсия Лорка, който среща изнемоющалата муза и я подкрепя с половин мраморно сърце, вижда бог да върви с несигурна крачка и само страха за човека го кара да вика: „Помощ!“ Бог не бива да загине. По-късното му творчество ще покаже, че това е била също една измамна идея, както повечето от предшествуващите. Той трябва да преживее трагедиите на много народи, да разбере културата на много нации, за да види собственото си място.

Неговият нестихващ копнеж по нови неща, по нови страни, към изграждането на нови религии, най-добре се проявява в поемата „Одисея“, едно произве-

дение, което той ще пише в продължение на повече от тринадесет години и ще го преработва още по-дълго време и от което са запазени седем варианта. „Одисея“ е чистилище, през което Казандзакис не може да не мине, за да влезе в един по-висш творчески свят. Тук той е оставил да изстинат много от неговите горещи страсти, изтлели са много надежди, изказал е много от вълнуващите го мисли. Това е една книга, която крие кошмарна изповед, където действителността и измислицата вървят ръка за ръка. Той пътува по страни и идеи, от идея към идея. Търси да открие себе си. Самият Казандзакис е неуморим странник, човек, у когото кръвта на Одисей отново е кипнала.

Като „Божествената комедия“ на Данте тази поема съдържа 33 333 стиха и е изключително трудно да се предаде нейното съдържание. Но тъй като тя почти не е известна в България, а се ползува със световна известност, ще се опитам да направя едно сбито резюме, като използвам бележките на Панделис Превелакис.<sup>1</sup>

Както Виргилий започва своята „Енеида“ от края на „Илиадата“ на Омир, така и Казандзакис взема края на Омировата „Одисея“ за начало на собствената си „Одисея“. Но това е почти всичко, което го приближава до Омир — както и някои герои, исторически места, където се развива действието. „Одисеята“ на Казандзакис е разказ за един свят, който той е видял и създал, за хора, религии, нрави и вярвания, вълнували съзнанието му.

Още в пролога Казандзакис се обръща към слънцето, което вижда всичко, и го моли да не изпуща Одисей и подвизите му на земята. И нека то ги освети, за да ги види поетът в истинския им блясък. Хитроумният Одисей след десетгодишната Троянска война и още толкова годишно странствуване по моретата се завръща в Итака. Избива жените. Новата „Одисея“ започва с една очистителна баня, предсказание за нов живот. Той ще се разгръща на страниците на книгата. Одисей се показва като истински цар, усмирявайки въстанието на сакатите и вдовиците от десетгодишната война, и добър стопанин, управлявайки живота и на сушата, както и на кораба в морето. Обаче всичко тук го потиска. Съдбата е поставила в гърдите му едно „неспокойно сърце“ и в черепа му „семе от великата светлина“. Може ли тогава той да гние в Итака?

Многоскиталият разказва за страданията и подвизите си пред Телемах, Пенелопа, Лаерт. Той се е отървал от прегръдките на богиня (Калипсо), отказвайки и съдбата на безсмъртните, освободил се е от обятията на животното (Цирцея), отказал се е от човешкото щастие (Навзикая). Това отказване сега го разкъсва. И все пак щастieto, от което се е лишил, ще оживее в сина му Телемах, който ще се ожени за красавицата Навзикая. А колкото до Одисей, той не ще се побере в „старата добродетел“, в „честното огнище“ и ще тръгне в ново пътуване по света. Одисей си избира приятели, които да го придружават. Между тях е Стрида — един морски вълк, русият варварин Картерос, Кентаврос, един дебел, благ демон, Суравлис, чуден певец, Халикас, престъпник, преследван от закона. Всички заедно и всеки поотделно е олицетворение на нещо преследвано и непоносимо за оседналото и порочно общество. Одисей погребва баща си, оженва сина си и една вечер вдига платна с приятелите си и те потеглят в новото пътуване.

Освободили са се от Итака и това за начало е достатъчно. Те нямат цел на пътуването и се носят по волята на вятъра. В това време, когато те скитат по моретата, красивата Елена от Спарта се задушава в палатите на Менелай. Вълните ги отнасят към завладяната от видения красавица. Спират в Пелопонес, за да напълнят меховете си с вода. Одисей открадва една колесница с два коня

<sup>1</sup> П. Προβλάκης, „Ο ποιητής και τὸ ποίημα τῆς 'Οδύσσειας', Ἀθήνα, Βιβλιοπωλείο τῆς ἁπλῆς, 1958.

и се отправя към стените на Спарта. В полето той за първи път се изправя срещу русите варвари, които идват от север. Умира медната епоха и на смяна идва желязната. Войни. Царството на Менелай се разкъсва от вътрешни борби. Гладният народ търси препитание. Одисей не може да реши на коя страна да застане, но накрая избира царя. В царските кошари той се сдобива с нов приятел — козаря Петракас. Менелай подарява на стария си приятел златно изображение на Зевс, бога на странниците. Но и тук Одисей не може да остане. Той се отплаща за гостоприемството с монетата на Парис и за да избягат, убива пазачите на градските порти. Отново корабът ги отнася по морето. Буря ги хвърля в Крит и първата работа на Одисей е да продаде златното изображение на Зевс. Едно отживяло времето си общество бере душа. Царят се е изкачил в пещерите на бога бик, на когото се кланят, за да придобие нови сили. След завръщането си устройва едно бикоборско тържество. Управляващи и народ пируват. Като илюминация гинат цивилизацията. Дъщерята на царя — Крино — е убита от бика, друга дъщеря — Дихтена, се влюбва в Одисей, а трета Фидя заедно с един варварин подготвя народа за въстание да завземе престола на баща си. По време на тържеството един варварин прелъстява Елена. Одисей разкрива заговора против царя и решава да запали двореца на Кносос. Бог не може да живее повече в превърнатото в ад царство и сред безплодността на богатите. Една нова цивилизация ще се роди от смесването на измъчения народ и русите варвари. Рушителят на стени разделя с приятелите си работата по унищожението. Съзаклятниците запалват палатите. Откъм морето се чуват стъпки на варварите. На сутринта сред развалините Одисей събира приятелите си. Коронясва за цар Картерос, приятел на варварите, и с останалите спътници насочва платната на кораба към Египет. Никое царство не може да го съблазни и взема със себе си само Дихтена. Каква е целта им? Да достигнат изворите на Нил. Това е ново хрумване. За него Дихтена е ненужна и те я оставят на пристанището.

От един слепец научават за мъките на народа. Пътуват срещу течението на реката и достигат града на слънцето. Одисей сънува един умрял фараон, който му заповядва да го освободи от гроба. Влизат в гробницата и вземат плячка, която Одисей изхвърля на другия ден, да не би душата му да се потопи в богатството. Суравлис си припомня Елена, която в този момент ражда в Крит син от русия варварин, символ на кръстосването на двете цивилизации. Одисей се провиква: „Ясно виждам глада!“. Неговата фантазия отхвърля красотата (Елена). Оттук нататък ще го води гладът (желанието за обществена справедливост). В свещения град младият фараон веixe в палатите си. Многохилядният град не обръща внимание на пришълците. Водачът на кораба тръгва сам да търси пътя.

Въстание в Египет. Авангард са „дивият елемент на глада“ и една еврейка, Рала (Рахил Липщайн, която е негова позната от кръга на комунистите в Берлин). Одисей е объркан. Хвърлят го с другите в затвора. Дели оковите в Рала, Геракас — работник, Бурбулас — селянин, Нилен — революционер (в негово лице Казандзакис има пред вид Ленин. Даже е употребено името му, чрез разместване на буквите). Фараонът също няма спокойствие. Той отива при затворниците. Освобождава ги. Капитанът се връща на кораба си. От север и тук идват русите варвари. Фараонът тръгва с войската си, за да ги пресрещне. Одисей хваща течението, за да предвари войната. Фараоновата цивилизация бере душа. Варварите с буйна кръв трябва да донесат нова цивилизация. Одисей става „глашатай на бога“. Войските на фараона побеждават. Одисей и приятелите му са пленени. Затвор. Одисей издялва от един пън изображението на своя бог — Бореца. Вика ги фараонът. Одисей взема изображението на своя бог и танцува страшен мимичен танц. Фараонът е изплашен, дава му пра-

вото да бяга от Египет, като вземе със себе си когото пожелае. Одисей се чувства обновен, сякаш е излязъл от ада. Нова идея го завладява — да се спусне със сподвижниците си на юг и да изгради идеалната държава.

Взема със себе си само обхванатите от високо чувство. Той издига на копие изображението на своя бог и му се струва, че един град светва в ума му. Ще го градят всички заедно. Глад и жажда в пустинята. Войските постоянно се топят. Влизат в бой с черни племена. Само съобразителността на хитроумния Одисей ги спасява. В пламъците на огъня им се появява бог. Завладява ги свръхчовешки ентусиазъм.

Петракас е пленен от черните. Той танцува един танц, който очарова всички. Избират го за цар. Тълпите на Одисей вървят през пустинята и през джунглата. Одисей изпраща Суравлис да продаде изображението на бога, за да вземе малко провизии. Влизат в царството на Петракас и искат да го вземат със себе си. Но той ще остане да носи „светлина и свобода сред арабите“.

Достигат изворите на Нил. Одисей се оттегля в планината като Христос в пустинята, за да обмисли началото на държавата, която ще строи, както и законите ѝ. Решава да представи бога като огън. Готов е да строи града, където ще се почита огънят. Ала една малка змия (изкушението) го осмива и му казва, че не е готов за действие. Крепостта трябва да се гради с дърво и камъни. Одисей осъществява от кал и пясък първообраза на разсъжденията си. Градовете не се строят от идеи, а от кал. Докато обмисля своя план, първите спътници на Одисей са се скарали и са разделили народа на две. Одисей ще спаси всички. Поставя основите на града, заколва шест кокошки и шест птички, символизиращи боговете на Олимп, и ги поставя в основите. Градът се строи. Всяка вечер, след изтощението през деня, Одисей приближава народа към бога си, посвещава ги в религията. Страшен бог, обезчовечен закон. Цел на държавата — синът да надмине бащата. Одисей ограничава обществените празници, продължава проповядването на аскетиката си и подарява на града своя Десетослов. Градът расте, съставят се законите му. Ще го осветят в пълнолуние. Но идват лоши предзнаменования. Нещо страшно подготвя вселената.

Вулканът, който се издига над града, избухва. Огнен дъжд, земетресение. Одисей едва се спасява. Петракас, който посочва на народа пътя за бягството, се е превърнал в една обгорена от огъня колона. Одисей изпраща войската си с Халикас и се отдава на второто си размишление. Страшни мисли го завладяват: Нито бог съществува, нито добродетел, нито справедливост! Нито небе, нито ад! Одисей достига до върха на своята безнадеждност — до „пълната свобода“. Всичко е сън. Всичко се ражда в ума. Одисей поздравява ума си „великият уредник на тържествата“, който сега е свободен в изповядваните възторзи. Освободил се от всичко, той отново хваща пътя. Усеща великото възбуждение пред сътворения от очите му свят.

Продължава на юг. Харон му се представя като огромна муха. Вижда на сън Гърция. Изкушението го кара да умре доброволно, но той продължава. Една сутрин го настига керван. Носи цар Манагис (Буда), който иска да чуе от „великия аскет“ (Одисей) думата за освобождението. Манагис е засегнат неизлечимо от откровението на смъртта. Защо се раждаме, ако само ще уговяваме кучетата? Одисей не се отказва от живота. Който се е родил, той ще умре. Смъртта поддържа живота, както солта яденето. Царят и аскетът влизат в един град. Известната куртизанка — Маргаро — ги поканва в градините си. Теорията на Одисей се мери с теорията на Манагис — Буда. Маргаро е пленена от думите на Одисей. Макар и да е сянка животът, тя ще му се радва, докато се затворят очите ѝ. Одисей потегля съвсем сам. Между веждите му израства „трето око“, око на познанието. Среща се с друг аскет, който също търси думата за освобождението.

По-нататък Одисей среща капитан Енас (Дон Кихот) и го освобождава от ръцете на черните, които са готови да го набият на кол. Одисей поздравява в негово лице една лудост, която е другата страна на справедливостта. Кошмари, сънища, прераждания. Най-после Одисей достига морето. В една пристанищна кръчма за първи път чува за полярното сияние. Страстно мечтаейки да умре под тази огромна небесна свещ, той се подготвя за път. Една литания минава край кръчмата. Черните молители са кланят на нов бог, който е пренесен от Крит. Това е самият Одисей, преминал като очистителен огън край острова им. Есен. Одисей решава да отсече лотоси, за да построи нов кораб. Подготвя скелета. Пияни рибари довеждат един девствен рибар (Исус), който им говори за своя небесен баща и ги учи на любов и всеопрощение. Одисей сравнява своята теория за света с тази на новия Месия. Разделят се. В часа на отплуването старата проститутка Кали хвърля в лодката му всичките плодове на градината си.

Одисей пътува към Южния полюс. Самотността му е безпределна: „огромна свободна радост!“ Дните се скъсяват, течението се засилва. Полярно сияние! Възвисяване! Същата нощ лодката му се блъска в скала. Капитанът достига до едно село, което блещука в нощта. Зима, студ, глад, космическа уплах: „Не ме убивай, боже!“ — това е молбата му. Времето минава. Одисей пуца в морето нов кораб, направен от тюленови кожи. Селото радостно го изпраща. Изведнъж бялото плато се разделя на две и бездната поглъща снежната планина със селяните. Бог ги убива — Одисей знае това. Човек е потопен в безнадеждността и единствен водач е Харон.

Слънцето оплаква Одисей. Харон сядя в последната му лодка. Спомени обхващат Одисей: срещи, корабокрушения, градове, които се строят и пропадат, жени. . . Пълен живот, не му трябва по-хубав! Един сън блести в ума му: птици, животни, звезди, духове идват на тълпи, на тълпи и го поздравяват. Харон изчезва от носа на кораба. Одисей скръства ръце и оставя течението да го води. Тялото му се разкъсва под напора на отделящите се елементи. Смъртният гън го поздравява и благославя: пръстта, водата, въздуха, огъня. И най-накрая умът, великият първомайстор, който угасва. Ледена планина приближава към Одисей: „Това е белият слон, който ще ме отведе в ада!“. Скача във водата, катери се по леда. Обезоръжен, съвсем гол. Великият герой хвърля, като угасваща лампа, последен лъч. Това е покана: „Всички близки, мъртви и живи, приятели любими, насам!“.

Поканата му е чута. Пристигат един след друг живи и мъртви. Никой не липсва. Даже и нещата, които Одисей обича. Всички се нареждат на ледената планина. Идва и изкушението. Ледената планина постепенно се губи. Чува се „викът на завръщането“. Нематериалност. Умът на Одисей се освобождава „и от последната клетка, свободата си“ и угасва като бързотечна мисъл.

Пътуването на Одисей на Казандзакис е без цел и надежда, то е освобождаване от всичко съществуващо. И край на пътуването е смъртта. Съюзават се безцелната природа и безцелният човек, за да постигнат мъртвата природа. Ако митичният Херкулес изгоря в огъня, след като завърши своите подвизи, новият Херкулес на безцелните подвизи и живот ще потъне в прегръдките на вечния лед на Южния полюс, ще изчезне във всеобщото нищо.

Картината, която ни рисува Казандзакис в „Одисеята“ си, не е нищо друго освен света от времето между двете световни войни. Както Томас Ман, Казандзакис е зает с преоценка на хуманистичните стойности. Много ценности са преоценени. В прах са се превърнали вярата и надеждата. И мнозина живеят с този прах в сърцата. Те вече нямат страх от нищо, не ги възпира никаква етическа възбрана. Всичко, което издига живота на човека, е разрушено.

Готови са да потънат в обятията на смъртта, защото отдавайки ѝ се, те не губят нищо.

Героите в „Одисея“ са прокълнати и осъдени като тези, за които пее Вийон, без вяра, без закон. Те са подпечатани с печата на смъртта, преди да умрат. И оставени да живеят, те в действителност са оставени да умират. Заедно с това във всеки от тях има по нещо и от испанския роман от 1604 г. Те са вечни търсачи на новото, които не се спират пред смъртоносния ход на събитията. Те носят смъртта в сърцата си и скитат от страна в страна, от идея на идея, за да намерят границите на безграничието. Нищо повече в този свят не ги задоволява и радва.

Казандзакис никога не се спира пред действителността. Той е един закъснял романтик, който е тръгнал да търси загубените илюзии. И Казандзакис като Новалис има чувството, че живее в един разрушен свят, свят на отломки и затова си е поставил за цел да го изгради в творчеството си нов, да даде на баналното възвишен смисъл. За него по-важно винаги е да изрази идеята, която го вълнува. В „Одисея“ той ни води не по страни и континенти, а по неизбродните пътища на световните идеи. Коя е тази Африка, която с нищо не заплашва пътиниците, които не познават нито жажда, нито глад, не чувствуват жегата, за тях метеорологичните условия нямат никакво значение. Разбира се, това е една символична страна, една географска граница, която Казандзакис не ни натрапва, не ни кара наистина да приемем за истинска. Даже и човешките връзки не са разграничени. Неволно се налага един паралел между пътуването на Дон Кихот във фантастичната действителност. Там всяка минута се усеща дъхът на човека, търсенето на една цел, на цена на живота. Колко по-невероятна е действителната страна, която ни описва Казандзакис. Къде е фантазията, къде е истината? Огромна любов към човека е сгряла фантастичната действителност, която ни рисува Сервантес. А Казандзакис тук не вижда друг ход на човешкия живот освен този към смъртта.

Разбира се, „Одисеята“ е един период. Без нея едва ли бихме имали истинския Казандзакис. Тук той е поет на собствените си философски скитания, на идеите, които са занимавали духа му в продължение на близо тридесет години и се е освободил от тях, разтоварил се е, за да поеме новия си път свободен, без излишен товар. Наистина едва след това възлово произведение той може да се заеме сериозно с много от проектите си, да намери пълно претворяване на идеите си.

Казандзакис в известен смисъл завършва с „Одисеята“ поетическата си кариера. Разбира се, за написването на това огромно произведение в стихове са му помогнали годините работа над превода на „Божествена комедия“ и „Фауст“. За поемата си той избира седемнадесетстъпния ямб, „защото той следва най-вярно вълнението на кръвта му, когато се ражда поемата“<sup>1</sup>. Но той му създава и хиляди трудности. Седемнадесетстъпният ямб, използван най-напред от Полилас в Гърция и употребяван тук-там от отделни поети, не е разработен достатъчно, за да блесне с цялата си сила. А Казандзакис не се е отличавал силно във версификацията, както да речем един Паламас.

Но Казандзакис никога не ще остане и чист прозаик, епик, който изпитва удоволствие от подробностите. Той за разлика от Лев Толстой, който често в религиозните си произведения сякаш забравя огромния си запас от наблюдения, а в художествените забравя за религията си, винаги е преследван от някаква предварителна идея, от определена философска концепция. И понякога съзнателно комбинира сложни елементи от действителността във фантастични измерения само да не изневери на предварителния замисъл, на кон-

<sup>1</sup> П. Περελάκης, *Ὁ ποιητής καὶ τὸ ποίημα τῆς Οδύσσειας*, Ἀθήνα, Βιβλιοπώλειο τῆς ἑτίας 1958, σελ. 193.

цепцията, обмислена сякаш „настрана“ от жизнения материал. Така само можем да си обясним някои моментни преобразования в един от най-характерните му романи „Христос отново разпнат“. Той предварително е изградил една схема, която неотстъпно следва въпреки естествения ход на нещата. Той не ще изпита мъката на Флобер, който въпреки желанията си не може да избегне естественият развитиe на своите герои и плаче над тяхната съдба, без да може да я измени. Казандзакис покрива за няколко минути лицето на своя герой Манолъос с проказа, за да го спаси от прегрешението с вдовицата Катерина и да остане чист, достоен за ролята на Христос, която ще представя в страстите Христови. Казандзакис не се бои да прегреша спрямо достоверността заради идеята, която иска да вложи — човек има предопределение, от което не може да избяга. Тук той е близо до духа на древната гръцка драма, в която фатумът играе решаваща роля. Манолъос е психически нечист. Той тръгва да спаси Катерина, но все още не е преодолял плътските си желания и въпреки че иска да я спаси, той дълбоко е обхванат от изкушението да спи с нея. Това раздвоение се отпечатва на лицето му и то се подува. Той иска да спасява, а сам е грешна душа. И едва когато вижда подутото си лице, когато се среща с греха, отпечатан на лицето му, той изгонва изкушението и остава чист около вдовицата. Но чист той е останал не само по свое желание, а защото среща Катерина, когато носи вече белега на проказата. В този смисъл светостта му не печели, не е резултат на вътрешната душевна борба, а на нещо, което идва отвън, докато все още огънят на любовта не е изгаснал в гърдите му. Наистина Казандзакис разказва на някои свои приятели, които в спомените си говорят за подобен епизод с него във Виена, дал му подтик към този сюжет.<sup>1</sup>

Казандзакис отива на кино. Салонът е почти празен. До него сядат някаква девойка. По време на филма, който не завладява вниманието му, той се занимава с изграждането на образа на девойката. След прожекцията поканва момичето да се поразходят и то приема. Скитат дълго из потъналите в светлина улици на града, разговарят за хиляди неща. Той поканва девойката в квартирата си, но тя с усмивка отказва, като определя среща на другия ден. Когато Казандзакис се връща в къщи, той е страшно изненадан. Лицето му е покрито с пъпки. На другия ден той отлага срещата, но лицето му не се оправя. Случайно го вижда познат лекар, последовател на Фройд, който му казва, че докато е във Виена и мисли за това момиче, той не ще се оправя и му разказва случай с една жена на войник, която завързва някаква любовна връзка, но лицето ѝ се покрива с пришки и не се изчиства, докато не се връща мъжът ѝ. И наистина още във влака, с който Казандзакис отпътува от Виена, той чувства, че лицето му се отпуска, и в огледалото го вижда изчистено.

Въпреки този разказ обаче, едно произведение, което има всички основания да бъде реалистично, където животът е показан с цялата му сложност и конфликтност, изеднъж е подхвърлено на риска да не бъде правилно разбрано само защото авторът е увлечен повече от символиката. Та нали в „Тода Раба“, посветена на пътуването му в Русия, където той, обръщайки се към своя приятел, спътник и по-късно биограф, Панделис Превелакис, пише: „Моментът, който преживяваме, е толкова сериозен, че всяка лъжа е безчестен акт. Всеки има задачата и дълга да казва своята истина и да заеме своя пост в голямата и неизбежна битка.“ Не се ли отнася това изказване и до вярното отражение на действителността! Или и тук Казандзакис дава придимство на идеята, която го е овладяла пред „потока на баналността“, от който бяга и Маларме.

<sup>1</sup> Νέα Έστια, Αθήνα, 1959, σσ. 70—72.

Но „потокът на баналността“ в случая е самият живот. И именно в него израстват истинските герои на Казандзакис. От глъбините на земята е израснал този поп Фотис, който като Мойсей води едноверците си през пустинята на човешкото равнодушие. В очите му гори вярата в едно безсмъртие, което не може да изрази с думи. След огъня на изкуплението, на което е подхвърлено селото, след радостта от свободните дни той е събрал останалите живи от поверените му души и ходи от село на село и търси малко място под слънцето, където да се устроят. Те носят със себе си няколко икони, дрипите си и костите на умрелите предци, за да ги поставят в основата на новото си местожителство. Носят и една надежда, скрита дълбоко в сърцата им, която ще ги следва преследвани навсякъде, в последния им път към Изток. А капитан Фортунас, който всичко в живота си е срещал като шега — въстания и битки, любов и надежди, пиратските похождения на кораба си — докато дойде последната шега — смъртта. Но тя идва, след като той е изживял един пълен живот, в който няма за какво да съжалява и който едва с отекващата в смъртта му песен разбира, че животът е сън. Такива са образите и от другите му романи. Столетникът капитан Сифакас, герой от въстанията на Крит, за когото животът е като чаша студена вода и който проклена всеки, който се е наситил да пие и който преди смъртта търси отговор на въпроса, за какво се ражда човек. Капитан Мандакас, страшилище за турците, който в края на живота си разбира смисъла на борбата, която е водил, и отговаря на капитан Сифакас:

„ Не, не убивам, не го извъртай, дядо Сифакас, не съм кръвопиец, не, аз не убивам заради убиването, ами...

Почеса се по темето, помисли и изведнъж каза:

— Ами съм се борил за свободата!

Залетя се капитан Мандакас, беше му станало ясно, разбрал беше.

— Да — каза той — питаш ме откъде идваме и къде отиваме; когато отворих уста — да пукна, ако лъжа! — не знаех какво да отговоря; но от дума на дума ми стана ясно. От робство идваме, капитан Сифакас, и отиваме към свободата. Роби се родихме, капитан Сифакас, и се борим през целия си живот да станем свободни.“<sup>1</sup>

Тези вечни въпроси вълнуват Казандзакис и героите му: Защо сме се родили? Откъде идваме и къде отиваме? Отговорите в литературните му произведения са много. Но те се въртят около един кръг и особено когато се отнасят до съдбата на Крит, стигат до един изразен по няколко начина отговор: да се борят за свободата. Това е един висш идеал, който години наред преследва Казандзакис и го изпълва, както идеята за кръстните мъки изпълва героите му.

Във всяка книга Казандзакис се стреми да намери, да подкрепи собственото си разбиране за истината, за справедливостта. Четири пъти той отива в Русия, първия път преди Великата октомврийска революция, а останалите, когато е победил един нов обществен строй. Тук той идва да търси отговор на вълнуващите го въпроси: възможни ли са справедливостта, равенството? Може ли да бъде премахнато или поне смекчено страданието? С какво се заменят религиите, бог?

Той отива с ясното съзнание да остане безпристрастен и ясен. Особено показателно е последното му пътуване. Поканени от съветското правителство за десетгодишнината от революцията, той и Панаит Истрати кръстосват рухналата под напора на революционната буря империя. Това е буря, която ражда хиляди надежди и много съмнения. Казандзакис се намира пред резултатите от порива на надеждите на един народ. Но сам не може да ги раз-

<sup>1</sup> Капитан Михалис, Народна култура, София, 1961, стр. 465.

бере и осъзнае напълно. Затова и отделните страници от книгите му „Какво видях в Русия“ и „Тода Раба“ са пълни с противоречия. Гладът, съмненията, тежките условия, ентусиазмът, упоритият и безумен ежедневен героизъм — всичко това съжителствува „върху това огромно мръсно поле“. Може ли човек да се справи в този огромен и противоречив свят. Още повече, когато не е стоплен от вярата, която вдъхновява хората. Той е тръгнал да търси готови отговори, а намира една действителност, която трудно може да се побере в книга. В този смисъл той се завръща „с празни ръце“. Пътуването му из Русия обаче оставя дълбоки следи в по-нататъшните му произведения. То се чувства и в „Одисей“, и в „Христос отново разпнат“, и в много от по-късните му работи. И все пак Русия си остава за него една загадка, един свят, който той е виждал, но не е почувствувал дълбоко, не го е осъзнал с цялата си същност.

„Ти знаеш добре Панделис — пише той в „Тода Раба“ — моят предмет не е нито един от трите владетели на човешката душа: нито Хамлет, нито Фауст, нито Дон Кихот, а дон Одисей. На неговата платноходка аз пристигнах в СССР. Аз не притежавам неутолената жажда на западната интелигенция, не балансирам между да и не, за да стигна до неподвижност, нито пък притежавам повече смешния и възвишен порив на бореца с вятърни мелници. Аз съм морякът на Одисей с пламенно сърце, с неумолим и ясен дух, но не на Одисей, който тръгва за Итака, а на другия, който се връща да убие враговете си, но се задушава в родината си и един ден излиза в открито море, на север, в Хиперборейската мъгла и чува една нова сирена: славянската сирена.“<sup>1</sup> Казандзакис като Одисей иска да изпита всички сладости и отрови на земята. Но той не е осъден да живее в палатите на Калипсо и Цирцея. Той само трябва да изстрада страданията на Одисей. В това отношение Казандзакис много прилича на героя на Кавафис, който е обиколил много страни и много морета и пътят му е изпълнен с перипетии и знания. Кавафис го съветва:

Недей забравя никога Итака.  
Да стигнеш там — това е твоята цел,  
ала по пътя никак да не бързаш,  
че по-добре — години да пътуваш  
и остарял на острова да спреш,  
богат с каквото в пътя си спечелил,  
без да очакваш нещо той да ти даде.  
Итака те дари с прекрасното пътуване.  
Без нея нямаше да можеш в път да тръгнеш.  
Но нищо друго няма тя да ти даде.  
И ако бедна я намериш, не те е тя излъгала:  
тъй мъдър, както си сега със толкоз опит,  
навярно вече си разбрал Итаките що значат.

Сега новото, което запълва за известно време живота му в Русия, е познанството с Панайот Истрати. Те пътуват от град на град, посещават фабрики и заводи, срещат се с работници и колхозници. А след това, заключени в кулето на влака, не могат да се нарадват на запознанството си. „Как попадна в ръцете ми тази пъстра птичка? — пише Казандзакис. — Какво щастие е да го познаваш!“ Всичко, което те виждат, е стоплено от породилото се чувство. Един самотник е намерил приятелско огнище, където да се сгрее. Характерна за този период е изповедта на двамата писатели, които се прощават с Русия и от Одеса се качват на парахода за Гърция. Тази изповед е поместена в книгата на Елени Самиос — втората жена на Казандзакис. Ето част от нея:

<sup>1</sup> Aziz Izzet, Nikos Kazantzaki, PLON, France, 1965—76.

„В часа, когато вземаме от Одеса кораба за Гърция, те поздравяваме като твои синове, Съюз на свободния народ!

Ние, които ти изпращаме поздрав, сме двама мъже, двама приятели, двама борци, съюзени в една душа — Диоскури, които вдъхновява чувството за един нов живот.

Ти, Русия, направи това чудо. Бяхме сами. Единият не знаеше другия. От часа, в който се срещнахме на горещата ти земя, когато празнуваше първата десетгодишнина от триумфа на революцията си, измина вече месец ... И двамата бяхме обхванати от бурята на световното безредие. Ала един ден сред бойните викове на Тверская за първи път се срещнаха очите ни и се стиснаха ръцете ни. И на другия ден, осветени от блясъка на лицето ти, нова Русия! — се заклехме да ти служим. Това ще бъде смисълът на съществуването ни отсега нататък!“<sup>1</sup>...

В Гърция и двамата организират сказки, изнасят беседи и лекции, на които разказват за живота в Русия, предават вълнението, което са изпитали от ентусиазма на масите, от новото общество, което се гради. Те изпращат статии до много чуждестранни предимно френски и английски вестници и списания, описват Русия, споделят свои впечатления. Някои от тези статии се появяват, но болшинството не виждат бял свят. Наистина скоро, поради арестуването на някои негови приятели, Истрати променя отношението си към СССР и излиза с остри нападки в западния печат, които се отличават със своята злъчност и клевети.

През същата 1927 г. и в началото на 1928 г. Казандзакис, вече сам, прави едно продължително пътуване из Русия, като я обхожда от север на юг и от изток на запад. Той достига до Архангелск и Мурманск, посещава Туркестан, Сибир, Омск, Ленинград, Владивосток, Красноярск, Перм... Цялата карта на Русия е отбелязана с червени знаменца. Това пътуване в ужасната зима, при невероятни условия и лишения намира място в неговата „Одисея“. Пътуването към Южния полюс в поемата носи много от елементите на пътешествието на Казандзакис по Северния ледовити океан, из безкрайните снегове на Русия.

Разбира се, не само Русия е страната, която го привлича. Неговото въображение е вечно гладно и не ще се насити. Единственото, за което той заглежда на своите приятели, е, че са посетили страна, изучили са народ, където той още не е бил. Това според него е единствено достойно за завист. И често се кълне, че няма да умре, преди да опознае света. Наистина в края на живота си той може с удовлетворение да каже, че клетвата му е изпълнена. Сега ръкът, с който години води борба, може да го победи. Почти не е останало кътче на земята, където той да не е бил. Десетки са книгите му за различни страни, стотици статии, които пише под впечатления от културата, бита и обичаите на отделните народи. Да пътува за него — казват приятелите му — беше преди всичко въпрос да завързва връзки със сърцата на хората от народа, да сяда на пъна, поставен в средата на пръстената колиба на арабите сред пустинята, да дели хляба на приятелството с другите, да се мие в Янг, да опипва оголените страни на бедните и да покаже целия този свят в книгите си, които бунтуват литературните нрави, защото и той беше един бунтовник и не можеше да побере в ума си, че трябва да се примирява с известни канони, които не отговарят на вика на сърцето му, на мислите му, на езика му.

Плод на тези пътувания са книги, които нямат равни в пътеписната литература. Между тях особено се отличават пътеписите за Испания, Англия, Китай, Япония, Египет и други. Както за Рилке, така и за Казандзакис

<sup>1</sup> П. Πρ ε β ε λ ά κ η ς, σελ. 322—323.

Испания и по-специално Толедо е голямо събитие в живота му. В Испания той за първи път се среща с Греко, другия известен грък, който го завладява изцяло и към когото често ще се връща в по-сетнешното си творчество. Там Казандзакис разбира каква може да бъде в действителност силата на човека, когато той се бори със своя бог, със собствената си съдба. Той вече може да формулира своето верую: „Мисля, че най-високата задача на човека на земята е да се бори със съдбата, да не ѝ отстъпва нищо, да сведе до нула собственото си предназначение; само по такъв начин един смъртен може да се издигне над своя бог.“ Така говори Одисей, това, изглежда, са казвали неумолимо на Греко и светците. И още: „Чудесата са от два вида — чудеса на тялото и чудеса на духа. Аз не вярвам в първите, но съм убеден във вторите.“ Това е изповед в „Градината на скалите“. Казандзакис често ще се връща към тези чудеса на духа, които се срещат в романите му, в пиесите и лирическите му произведения.

Наистина Греко не е единственото силно впечатление, което му остава Испания. Той дълбоко разбира съдбата на този народ и се връща да потърси и даде характеристика във времето, а заедно с това става пътеводител в историята, изкуството и мислите на нацията. Особено силни са местата в пътеписа, където описва гражданската война. Тук външните описания на битките са тълкуване на ехото на вътрешно разкъсана душа, която се бори със себе си. „Испания“, както „Какво видях в Русия“ и „Тода Раба“ носят характерната рязка чистота на писателския стил на Казандзакис, който ще намери истинско превъплъщение в романите му. Заедно с това всяка от книгите му с пътни бележки е един калейдоскоп, в който се оформя Казандзакис.

Пил от много извори, Казандзакис ще се върне вече помъдрял към своята Итака — Гърция. И едва сега ще я види с нови очи. Тя ще му разкрие цялата си свежест, а той ще ѝ се отдаде, пълен с възможности и знания. Той е преживял и изстрадал много чужди страдания, много мъки, за да се върне с цялата си надежда, с всичките си сили към своята страна и да види, че пътуването е било полезно, но полезно дотолкова, доколкото е разбрал итаките що значат.

Гърция го вдъхновява за написването на трите романа, които го поставят в редицата на първите в съвременната гръцка и световна литература. „Алексис Зорбас“, „Христос отново разпнат“ и „Капитан Михалис“ са плод на познаването на света, а оттам и на родината. Борбите и страданията на неговия народ против фашизма и окупаторите го връщат в суровите и героични дни, в историята, за да я види с цялата ѝ величава голота. Да върне на изкуството неща, които във всичките скитания са лежали дълбоко в сърцето му — да пресъздаде борбата за свобода. Да покаже как се раждат националните идеали и как се създават човешките добродетели, как в изключителни ситуации се проявяват и изключителните качества на народа, на нацията.

Това важи особено за романа му „Капитан Михалис“, който може да бъде поставен редом с най-добрите произведения на историческата тематика в световната литература. Романът е една възхвала на борбата за свобода, апотеоз на борците. „Капитан Михалис“ не е само резултат на неговите спомени от героичните и възвишени дни на борбата на критяните срещу турските поробители. Наистина още в първия вариант, когато книгата носи заглавието „Баща ми“, той иска в голяма степен достоверно да разкаже за онези вълнения и надежди, които поражда въстанието, за възторга си от своите земята, който ще го преследва цял живот, и думите „съвсем критско“ за него стават една почти непостижима похвала. И все пак романът е плод на многогодишното скитане и търсене на идеята, на смисъла на човешкото съществуване. И той го вижда единствено в борбата, в саможертвата в името на великата

цел. Не случайно той е поклонник на свободата. Тя е кръвта на творчеството му, творчество многостранно, богато, пламенно.

Къде да търсим корените на тези образи, изградени с могъща фантазия и велика вяра? Говорейки за някои читатели на „Капитан Михалис“, които го обвиняват, че такива деца, каквито са неговите, никога не са съществували, нито пък такива силни, и телом, и духом мъже, които така страстно да обичат живота и с такова презрение да посрещнат смъртта, Казандзакис отговаря: „Как ще повярват невярващите какви чудеса може да стори вярата? Те забравят, че душата на човека става всемогъща, когато бъде овладяна от една идея. Обхваща те страх, когато след горчив опит разбереш, че вътре в нас съществува една сила, която може да надвиши силите на човека; обхваща те страх, защото от онзи миг, в който разбереш, че тази сила съществува, вече не можеш да намериш оправдание за дребнавите или малодушни постъпки, за пропилияния си живот, за който хвърляш вината на другите; знаеш вече, че ти, не съдбата, не орисията, нито хората около тебе, ти единствен носиш, каквото и да правиш, какъвто и да станеш, цялата отговорност. И тогава се срамуваш да се присмиваш, ако някоя пламенна душа се стреми към невъзможното.“

И ти съзнаваш съвсем ясно, че ценността на човека се състои в това: да търси и да знае, че търси невъзможното; и да е убеден, че ще го постигне, защото знае, че ако не прояви малодушие, ако не послуша това, което му напепва разумът, а стиска зъби и продължава да преследва невъзможното убедено, упорито, тогава става чудото, което безкрилият ум никога не би могъл да проумее: невъзможното става възможно.

Ако гръцката нация е оцеляла до ден днешен, ако е останала жива въпреки толкова врагове — външни и вътрешни, особено вътрешни — след толкова столетия злостини, робство и глад, тя дължи това не на разума ... дължи го на чудото — на неугасимата искра, която гори в гърдите на Гърция.<sup>1</sup>

Това е увереност на Казандзакис, която минава като лйтмотив в болинството от произведенията, даже и тези, които не са стоплени от вярата. В цялата своя безнадеждност той е верен на едно чувство, което има основата си в първите му спомени, от времето, когато гледа онези сурови критяни, които засукват мустаци и с кървави очи гледат към турците. То е предадено от кръвта на баща му, човек на делото, посветил живота си на идеята за освобождението на Крит, който много не се различава от този, който виждаме в романа му. Той носи дори същото име и е наричан със същите прякори. Това чувство — чувството за духовната мощ на човека, посветил се на борбата — ще търси да се изрази във всяка книга, то води неговите герои. Затова от всяка страница на Казандзакис струи вяра, всеки негов образ е израз на неугасващата мощ и потвърждение, че „невъзможното става възможно“.

Как иначе можем да си обясним постъпките на капитан Михалис, човек силен и познаващ борбата. Единствено вярата му може да го задържи сам срещу турците, когато всички са го напуснали, и да стреля, докато най-последно пробият главата му. Как ще си обясним онази страст към писмото у стогодишния капитан Сифакас, който сяда да научи от внука алфата и омегата, за да напише по селските порти и на камбанарията на църквата заветните думи: „свобода или смърт“; или постъпката на Костас, изнеженият от чужбина галеник на рода, в когото заговорва кръвта на бащата, въстаник, изгорял в развалините на манастира Аркади, застанал до своя чичо, капитан Михалис, стреляйки и радвайки се на смъртта, която идва.

<sup>1</sup> Н. Казандзакис, Капитан Михалис, Народна култура, София, 1961, стр. 7.

Не ни ли връщат тези образи към изворите на гръцката древност — към Елада. Те са близки до онези Омирови герои, носители на светлото Аполоново начало, които в делата си не се спират пред нищо, даже и пред волята на боговете. Ахил прекрасно знае, че ще бъде убит в Троянската война, но никой не може да го спре да грабне копие и меч и да мъсти за смъртта на верния Патрокъл. Одисей знае нещастните перипетии на своето пътуване, но те не го карат да предпочита блаженството на безсмъртните пред дългия и нерадостен път към Итака. Три пъти грозно разтърсва земята гръмовержецът Зевс пред Диомед, но въпреки това той три пъти обръща конете си срещу Хектор. Капитан Михалис носи дълбоко в кръвта си това непокорство и само смъртта ще го отклони от пътя, който веднъж е избрал.

Много от възгледите на Казандзакис, изложени в „Аскетика“, намират тук художествено превъплъщение.

Вярата, единствено вярата може да прави чудеса. Казандзакис добре трябва да е разбрал това, защото всички негови герои са наистина безпределно вярващи.

Досега не споменахме нищо за произведението, което го направи широко известен на четящата публика. Наистина до издаването на „Алексис Зорбас“ Казандзакис има натрупано завидно количество книги. Но той все още е в сферата на възприемането, на акумулацията. Всичката акумулирана енергия един ден ще задействува мотора на неговото творчество. И тогава той ще разбере силата на енергията, която дълго е събирал.

„Алексис Зорбас“ излиза от печат през 1942 г. и въпреки войната прави голямо впечатление, привлича погледите на голямата публика. За прототип на главния герой му е послужил неговият приятел Георгиос Зорбас. Казандзакис се запознава със Зорбас още през 1914 г., когато заедно с Ангелос Сикелйанос и Марика Котопули отиват в Света гора и известно време живеят в една пещера. По-късно Казандзакис често ще си спомня за Зорбас, докато седне и го оживи в книгата си. „Обичам Зорба, защото е един човек, а не една книга“ — казва той на своя френски приятел Рено де Ювенел. И наистина, както свидетелствуват и други автори, Зорбас е една сочна и колоритна личност. Тип плътски, само телесен в противовес на духовния Казандзакис. Може би именно тази противоположност ярко привлича Казандзакис. Зорбас представява точно това, което на него му липсва. Разбира се, в своето произведение Казандзакис не се придържа строго към прототипа, който е залегнал в основата на Алексис Зорбас, а така го е превъплътил, че книгата се превръща в едно от най-значителните му белетристични произведения. Зорбас на Казандзакис е човек на непосредственото действие, който се ръководи от един могъщ жизнен инстинкт, от логиката на чувствата. Съдържанието на романа е сравнително просто (на мнозина то е известно от филма „Зорба Гъркът“, където Антони Куин изгради един великолепен човек, който се изразява не чрез думите, а чрез танца и музиката. Но в много отношения филмът значително е обединил съдържанието на романа). Писателят се запознава случайно със Зорбас, един свободен работник и свободен човек. Взема го със себе си в Крит, където се опитва да разработи един рудник. Зорбас става надзирател. Той ни го представя като първичен човек, който не познава четмото и писмото, литературата и творческите мисли. Той е човек, който мисли силно и чувствава самобитно, по един първичен начин. Авторът ни го разкрива най-добре в отношението му към френската проститутка, останала в Крит от времето на „великите сили“, които са изпратили войски след потушаването на въстанието. Зорбас не знае нищо освен ядене, пиене и жени. Той задоволява поривите си и се изразява с езика на танца, с някакви непонятни, но завладяващи подскачания, които ни напомнят за времето на Дионисевите тържества.

Когато фантазията му роди някакъв план, нищо не е в състояние да го спре в неговото осъществяване. Често плановите му са налудничави, както е случаят със снемането на дървения материал. Но не е ли това свещената дионисиевска лудост, която често сближава Казандзакис с неговите герои. Не е ли тя онази „одисеевска“ жилка, която не оставя и автора, и героя и ги тласка вечно към търсене на непостижимото? Само тази частица лудост може да го издигне над обикновеното ежедневие и да го накара да мисли и чувствава, да говори по-различно от другите. Именно това пленява писателя в образа на Зорбас и той ни го показва в различни ситуации, силен с вътрешната си убеденост, отстояващ схващанията си за живота, кипящ от енергия. Всички предприятия на Зорбас рухvat, но това не пречи на неговото самочувствие на свободен човек, който познава добре живота и е подготвен за всички негови изненади.

Емоционално богатото повествование е наситено на всеки повратен момент с многозначителен смисъл, превръща се на места в алегория, в притча за правото на личността на неповторима индивидуалност, за свободата и зависимостта на човека. В тази графически нагледна рисунка Казандзакис е съсредоточил цял един свят на обществени, морални, психологически и метафизически проблеми и тя има необикновено своеобразие. При нас в един кът от земята се сблъскват и изясняват въпроси за живота и смъртта, за любовта и омразата, за мира и войната, за съществуването и света. В обрисовката на образа на Зорбас Казандзакис не е пестил краските и той израства пред нас като от картините на Греко. В последния си роман „Репорт пред Греко“ Казандзакис отново се връща към този образ, към човека Зорбас, и с цялата си любов се стреми да го измъкне от забвението, да го спаси от смъртта и успява.

Това, което прави произведението особено интересно, е, че то е замислено предварително като философско, не чисто белегистично съчинение. Тук той отново се връща към земята и понякога даже въпреки волята си ни натрапва мисълта, че истинското благородство на човека се проявява в живота, че той трябва да се уважава и обича, докато е жив, а не след смъртта.

Романите „Алексис Зорбас“, „Христос отново разпнат“ и „Капитан Михалис“ направиха името на Казандзакис широко известно. Но той е започнал една борба, която му спечели хиляди врагове. За „Христос отново разпнат“ той е обвинен, че проповядва комунистически идеи. Църквата го отлъчва от лоното си за романа му „Последно изкушение“. Зареждат се отново години на напрежение и гонения. Той за дълго време става доброволен изгнаник. Изповядвайки своите неволи, той пише на сестра си: „Имаше някога един младеж, който искаше да извърши много дела и подвизи. Това го изчерпа и той се видя принуден да се върне при майка си, да се докосне до нея, за да почерпи нови сили. Нещо подобно се случва и с мен, когато съм уморен, трябва да се върна у дома, макар и за няколко дни. Майка, татко и ти не можете да си представите каква сила, какъв кураж и какъв порив ми давате. Когато се върна, ще ти кажа каква война предприемам тук, колко ми харесва този живот и как се стремя да създам нещо сериозно. Но всичко се изправя срещу мен. За мен това е безинтересно, защото знам какво искам и не се страхувам. Напоследък вие навярно сте чели във вестниците просташките клевети срещу мене, защото не искам да вървя с тях и да се отдръпна. Вие не можете да си представите радостта ми, когато чувствавам, че живея, предизвиквайки другите по такъв начин. Някои се възмущават от мене, други ме мразят. Но такъв трябва да бъде, моя скъпа Елена. Живота на човека е пълен с препятствия и победи.“<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Azis Izzet, Nikos Kazantzaki, PLON, France, 1965, 93—94.

Той не ще се откаже от пътя, който вече е избрал. Животът го е научил да различава истинското от фалшивото и той ще посвети силите си да проповядва идеята за доброто и мира. На тези цели той посвещава остатъка от живо та си. „Свободата и мирът са — да не забравяме — вън от рамките на природата. И двете са дъщери на човека, родени в пот и сълзи. Колкото време човек диша на тази земя, ще ги намира и тях на същата земя, предшествувани от приятелката им — вярата. Но всеки час и минута свободата и мирът са застрашени. Трябва всеки час и всяка минута да напъваме силите си за тяхната защита, трябва да застанем на тяхната страна, винаги да сме готови!“ Не са ли тези думи казани преди 15 години при награждаването му с високата награда за мир, еднакво значими и за днес. Казандзакис беше истински син на своето време и му служи до последния си дъх. Сега произведенията му, идеите му продължават да разнасят неговата непоколебима вяра. Може би затова и те с всяка година придобиват все по-голяма известност, превеждат се на различни езици, печелят нови и нови поклонници за делото на утрешния ден.